

МОНГОЛ ХЭЛНИЙ ГАРАХЫН ТИЙН ЯЛГАЛЫГ ТҮРЭГ
ХЭЛНИЙХ ЛҮГЭЭ ХАРЬЦУУЛАХ НЬ

М.Ууганбаяр¹

Монгол хэлний гарахын тийн ялгалын үүсэл гарлыг түрэг хэлнийх лүгээ харьцуулан шинжлэхэд юуны өмнө монгол хэлний гарахын тийн ялгалын хэлбэрийг түрэг хэлний тохирох жишээ баримттай дүйлгэн үзэх ёстой болно. Монгол хэлний гарахын тийн ялгал нь хэд хэдэн хувилбартай байдаг бөгөөд эртний болон дундад зууны монгол хэлнээ -ča -ača -dača гэсэн бие даасан нөхцөл, -nača хэмээх ярианы хэлний нөлөөгөөр юм уу үе тусгаарлах зорилгоор үүссэн -уааа -уааа хувилбар хэрэглэгдэж байсан байна. Харин -dača -deče хэлбэрийг судлаачид орших гарахын давхар тийн ялгал гэж тэмдэглэсэн байна. (Поппе 1937: 61; Санжеев 1953: 177; Төмөртоогоо, Дамдинжав 1967: 50; Зоригт 2001: 184) Жишээлбэл,

Olon-ča dotun-a soyurqaydaysan ajuу (Cleaves 1949:6: Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 50)

Horilartai mergen-u Bargujin hoa -ča torexsen Alan hoa neretei okin tere (Haenisch 1951: 36,

Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 50)

Qitad-un ayalgus-ača mongyol-un ayalgus-tur nayirayulyan oсiуuluyadü. (Cleaves 1951:36; Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 50)

Činggis hahan-u hujaur de`ere tenggeri-eče jaya`atu törexsen Börte čino aju`u (Haenisch 1962; Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 50)

Edüge nöгүge yirtinču deče nöкčigsed-un tulada irügeküiä ene` buyu (Haenisch 1954:161b-162a Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 51)

Uridanu jarliqun yosu`ar č`an tamqa dača busi ali ba qubč`iri ülü üjen (Poppe 1957: 9-11 Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 51)

Bi köün -neče-yen dorben külü`üd-i-činiü huyuju ilebe bi (Haenisch 1962&163, Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 51)

Harban nigädugär hon-nača (Lewicki 1949 IV 17b; Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 50)

Qatayujin ene nom-i joqiaydaysan-nača yaruуsan habur-un naran metü buyan (Haenisch 1954 :166b 10 11, Төмөртоогоо Дамдинжав 1967: 51)

Tämdäktäyä dzayaхdaxsan хaxan gü`ün-neče ангida (Lewicki 1949 17 b; Төмөртоогоо, Дамдинжав 1967: 51)

Монгол хэлний гарахын тийн ялгалын хэд хэдэн хэлбэр нь энэхүү нөхцлийн гарал үүслийг тогтооход чухал зүйл болно. Д Төмөртоогоо Л. Дамдинжав нар гарахын тийн

¹ Доктор. МУИС-ийн Монгол хэл, соёлын сургууль.

ялгалыг утгын хувьд оршихын хувьд оршихын тийн ялгалтай холбоотой хэмээн үзсэн нь сонирхолтой бөгөөд гарахын тийн ялгалаас хэлбэр үүссэн тухайд тэд "...монгол хэлний гарахын тийн ялгалын эгшгээр эхэлсэн шинэ хувилбарт яагаад оршихын тийн ялгалыг авсан нь бас л нарийн учиртай юм. Аливаа гарах үйл нь гагцхүү орших орноос гарах тул тийнхүү оршихын тийн ялгал хэрэглэжээ гэсэн бол хэлбэрийн тухайд "... дундад үеийн монгол хэлэнд аса ийн бүрэлдэхүүнд буй а- ийн ийм орны утга алдагдаж улмаар -аса нь дан гарахын утгыг хэрэглэх болжээ. Энэ үеээс гарах орны утгыг орны тутгатай давхар илтгэхийн тулд -даа гэсэн хоёр дахь нийлэмж гарч иржээ " гэж өгүүлжээ.(Төмөртоого, Дамдинжав 1967: 50-53)

Бид монгол хэлний гарахын тийн ялгал нь угтаа орших гарах гэсэн нэгдмэл тийн ялгалаас үүссэн гэдгийг түрэг хэлний баримт жишээтэй харгуулан гаргаж болно гэж бодож байна.

Юуны өмнө гадаад хэлбэрээс нь харвал монгол хэлний гарахын тийн ялгалын -са хэлбэр, түрэг хэлний гарахын тийн ялгалын -da -dan, монгол түрэг хэлний оршихын тийн ялгалын -da -ta хэлбэр нь тохирч байна

(Алтай хэлний судалгаанд монгол хэлний болоод түрэг хэлний авиаг тохирдог хэмээн үздэг. Жишээ нь монгол хэлний *šilayū*, түрэг хэлний *taš*, монгол хэлний *bičig*, түрэг хэлний *bitik*)

Бид монгол хэлний гарахын тийн ялгал нь оршихын тийн ялгалтай гарал үүслийн талаас холбоо хэлхээтэй гэдгийг утгын үүднээс эртний түрэг хэлэнд байх - da -ta хэлбэр нь оршихын тийн ялгалын хэлбэр боловч орших гарахын тийн ялгалын үүрэг утгыг хамтатган агуулж байсан тул судлаачид орших гарахын тийн ялгал (Gabain Räsänen 1957:56-74) хэмээн нэрлэдэг билээ. Гэхдээ эртний түрэг хэлний нэгдмэл орших гарахын тийн ялгал нь энэхүү хэлбэрээрээ эртний болоод орчин үеийн зарим хэл аялгуунд тохиолдож байна. Үүнийг эрдэмтэд оршихын тийн ялгалын гарах үүрэг (Ergin 1997:46), эсвэл гарахын тийн ялгал (Korkmaz 2003: 23) хэмээн өөр өөрөөр нэрлэж байна. Хожим үүссэн түрэг хэлний гарахын тийн ялгалын нөхцөл буюу -dan -tan хэлбэрүүд ч энэ орших гарах тийн ялгалаас үүсч бий болжээ.

Түрэг хэлэнд -dan -tan хэлбэртэй гарахын тийн ялгал гарч ирснээр -da -ta хэлбэрт байсан гарахын утга нь -dan -tan хэлбэр лүү шилжсэн бөгөөд түрэг хэлний -da -ta хэлбэрт зөвхөн орших утга үлджээ. (Buran 1996 : 177)

Гэвч -da -ta хэлбэр нь эртний түрэг хэлний орших гарах утгын үргэлжлэл болон түрэг хэлний янз бүрийн үе шатанд төрөл бүрийн хэл аялгууст зөвхөн гарах эсвэл орших утгаараа заримдаа орших гарах утгаараа хэрэглэгдэж байна. (Buran 1996 : 177)

Энэхүү тийн ялгал нь түркмен, татар, үйгүр хэлэнд цаг орны, орон цагийн тийн ялгал, орчин цагийн түрэг хэлэнд оршихын тийн ялгал гэж нэрлэгдэж байна. (Buran 1996 : 177)

Ийнхүү монгол хэлний гарахын тийн ялгалыг түрэг хэлнийх лүгээ утга хэлбэр гарлын талаас харьцуулахад монгол хэлний гарахын тийн ялгал нь түрэг монгол хэлний гарах орших гэсэн нэгдмэл тийн ялгалаас үүссэн болох нь тодорхой байна.

Ном зүй

- Зоригт Го, Элсэнцэцэг Монгол хэлний тийн ялгалын судлал Хөххот 2001
Поппе Н. Монгольский словарь Мукаддимат Ал Адаб М Л 1938
Поппе Н. Грамматика письменного монгольского языка М Л 1937
Санжеев Г. Д. Сравнительная грамматика монгольских языков М 1953
Сэржээ Ж, Амаржаргал Б., Монголын нууц товчооны хэлний тийн ялгалын тогтолцоо Хэл зохиол судлал боть Улаанбаатар 1987
Төмөртоого Д. Дамдинжав Л., Эртний монгол хэлний гарахын тийн ялгалын дагаврын нэгэн хувилбар Монголын судлал 6 боть Улаанбаатар 1967
Buran A, Anadolu Ağzlarında İsim Çekim /Hal/ Ekleri Ankara 1996
Cleaves F . W. The Sino-Mongolian inscription of 1338 in Memory of Jiguntei HJ(AS(1951) vol. XIV
Cleaves F . W. The Sino-Mongolian inscription of 1362 in Memory of Prince Hindu HJ(AS(1949) vol. XII Ergin M. Türk Dil Bilgisi İstanbul 1997
Gabain A, von Alttürkische Grammatik Leipzig 1941
Haenisch E, Monghol-un ni`uca tobca`an Wiesbaden 1962
Haenisch E, Mongolica der Berliner Turfan Sammlung 1 Ein Buddhistisches Druckfragment von Jahre 1312 Berlin 1954
Korkmaz Z, Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi Ankara 2003
Lewicki M, La langue Mongole des transcriptions Chinoise du XIV siecle Hoya-yi-yi-yu de 1389, t 1, Wroclaw, 1949
Poppe N, Introduction to Mongolian comparative studies Helsinki 1955
Poppe N, The Mongolian Monument in HP`ags-pa script, Wiesbaden 1957
Räsänen M, Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen Helsinki 1957

SUMMARY

The author discusses on the genesis of the Mongolian ablative case in comparison with the facts of the Turkish language. According to the author Mongolian ablative case -ча formed as a continuation of the ancient Turkic-Mongol locative – ablative case -га /тан/.